

Irena Pufal-Struzik

Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Kielcach

WYBRANE PSYCHOLOGICZNE ASPEKTY FUNKCJONOWANIA RODZIN DOTKNIĘTYCH BEZROBOCIEM

Bezrobocie w Polsce w chwili obecnej, to zarówno zjawisko obiektywne pozostawiania bez pracy całych grup ludzi, jak i psychologiczny fenomen w sferze poznania, percepcji i reagowania.

Praca jest dla człowieka wartością szczególnie cenną, ponieważ określa miejsce jednostki w hierarchii społecznej, zabezpiecza egzystencję, daje radość i niezależność. W. Tatarkiewicz twierdzi, że mało co przyczynia się do szczęścia człowieka tak, jak praca, którą on lubi, ceni, którą go pociąga, którą wykonuje sprawnie (1979, s. 300). „Bezrobocie natomiast, jako utrata zależności instytucjonalnej – pisze A. Bańka – nie jest wolnością, ale niemocą samodzielnego i wartościowego działania” (1992, s. 24). Natomiast E. J. Osmańczyk (1986, s. 63) określa międzynarodowym terminem bezrobocie zjawisko gospodarcze, polegające na tym, że część ludności zdolnej do pracy nie znajduje zatrudnienia, z przyczyn ekonomicznych, politycznych lub socjalnych. Miarą bezrobocia w danym kraju jest stopa bezrobocia rozumiana jako udział bezrobotnych w całkowitej liczbie ludzi czynnych zawodowo.

Brak pracy jest szczególnie dotkliwy dla osób mających na utrzymaniu rodzinę. Rodzina jest bowiem dla dzieci naturalnym środowiskiem rozwoju (por. m.in. M. Tyszkowa, 1985; M. Ziemska, 1986). Zdaniem R. Ossowskiego (1993, s. 4), rodzina zapewnia najbardziej właściwe warunki do zachowania gatunku ludzkiego, wychowania dzieci i zaspokojenia własnego poczucia bezpieczeństwa. Daje ona jednostce stabilność psychiczną, możliwość odbioru i przeżycia ciepła rodzinnego, tutaj spotyka się ona z nie maskowanymi postawami. Najbardziej bolesnym aspektem bezrobocia jest właśnie zagrożenie bezpieczeństwa egzystencjalnego rodziny. Prowadzi ono do lęku, poczucia niepewności, czy nawet bezradzieńkości, wprowadza negatywny koloryt uczuciowy w życiu całej rodziny.

Skutkiem wymienionych zjawisk są narastające konflikty wewnątrzrodzinne, które mogą prowadzić do rozbicia i rozpadu rodziny. Pogarsza się także jakość funkcji opiekuczo-wychowawczej rodziny, bowiem ma ona utrudniony dostęp do dóbr kultury, turystyki i wypoczynku; spadają aspiracje dotyczące przyszłej edukacji dzieci. Wyniki badań wskazują, że bezrobocie w rodzinie może mieć decydujący wpływ na przyszłość dziecka, poprzez niebezpieczeństwo „dziedziczenia” przez młode pokolenie upośledzonego statusu społecznego rodziny (zob. D.Graniewska, 1993). Sytuacja rodzin bezrobotnych powoduje poszukiwanie materialnych środków do życia i sprawia, że dziecko odchodzi na plan dalszy. Rodzice częściej natomiast wyrażają opinie, że wykształcenie jest mniej ważne od posiadania miejsca pracy zabezpieczającej elementarne potrzeby dziecka. Takie poglądy niewątpliwie obniżają u dzieci poziom motywacji do nauki.]

TEREN I METODA BADAŃ

Badania przeprowadzono¹ na terenie województwa radomskiego znajdującego się w grupie województw szczególnie zagrożonych bezrobociem. W roku 1992 stopa bezrobocia na tym terenie wynosiła 14,8%, a w 1993 r. – 19,4%. Obszar województwa wynosi 7.294 km², a liczba ludności – 755,5 tys.

Problemem bezrobocia zajmuje się Wojewódzki Urząd Pracy w Radomiu oraz sieć podległych mu Rejonowych Urzędów Pracy. Ostatnie lata (1992 i 1993) charakteryzowały się wzrostem liczby bezrobotnych na rynku pracy. W końcu grudnia 1993 r. liczba bezrobotnych zarejestrowanych w urzędach pracy woj. radomskiego wynosiła 78.058, co stanowi 19,4% ludności zawodowo czynnej²). W 1993 r. urzędy w województwie zarejestrowały 45.822 nowych bezrobotnych. Największy przyrost ich ilości miał miejsce w III kwartale roku, kiedy to w urzędach pracy rejestrowali się absolwenci szkół. Najbardziej charakterystyczne cechy struktury bezrobocia to:

- znaczny udział bezrobotnych w wieku 18-24 lata (35%),
- duży udział bezrobotnych nisko wykwalifikowanych (na poziomie szkoły zawodowej i podstawowej),
- rosnący udział długotrwale bezrobotnych (pow. 12 miesięcy),
- wzrastający udział osób niepełnosprawnych.

¹ Materiały empiryczne zgromadziła Maria Kosiec, pod kierunkiem prof. dra hab. Adama Zycha.

² Dane pochodzą z materiałów dotyczących analizy rynku pracy województwa radomskiego. „Elementy programu przeciwdziałania bezrobociu”. Wydawca: Wydział Polityki Gospodarczej Urzędu Wojewódzkiego w Radomiu 1992 rok.

Jednym z rejonów Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Radomiu jest miasto i gmina Przysucha, na terenie których przeprowadzono badania. Z uwagi na cechy charakterystyczne tego regionu, takie jak: rozwój ekonomiczny, społeczny, struktura zatrudnienia, infrastruktura oświatowa i kulturalna – jest on typowy dla województwa radomskiego. Uzyskane wyniki i wypływające z nich wnioski mają więc znaczny poziom wiarygodności. Wskaźniki bezrobocia na tym terenie są zbliżone do średnich krajowych. Metodą zastosowaną w badaniach był sondaż diagnostyczny, natomiast narzędzia badawcze stanowiły: ankieta jawna z pytaniami otwartymi i zamkniętymi oraz analiza dokumentacji statystycznej³.

Osobami badanymi byli rodzice oraz nauczyciele i uczniowie szkół podstawowych miasta i gminy Przysucha. W badaniach poszukiwano odpowiedzi na pytanie o to, jakie psychologiczne skutki w życiu rodzinnym powoduje brak pracy jednego lub dwojga rodziców?

WYNIKI BADAŃ I ANALIZA

Badania przeprowadzono w 1993 r. Poddano nim 60 rodziców, 60 dzieci i 38 nauczycieli. Z wyjątkiem czterech przypadków, są to rodziny pełne, w 28 przypadkach, co stanowi 47%, obydwoje rodzice są bezrobotnymi, w 23 przypadkach (38%) matka jest bez pracy a w 9 przypadkach (15%) jest jej pozbawiony ojciec. Najczęściej więc bezrobocie dotyczy kobiet. Wśród badanych rodziców przeważa wykształcenie zawodowe (51%) i podstawowe (30%). 85% badanych pochodzi ze środowiska robotniczego. Źródłem utrzymania osób bezrobotnych jest przede wszystkim zasiłek dla bezrobotnych pobierany z Rejonowego Urzędu Pracy (36% przeciętnego wynagrodzenia), którego zasadniczym mankamentem jest okresowość. Powoduje to, że w pewnym momencie rodziny są całkowicie pozbawione środków do życia (37% badanych rodziców). Na drugim miejscu jest praca dorywcza (18%), a następnie zasiłek okresowy z pomocy społecznej (10%). Żadna z ankietowanych osób nie podała jako źródła utrzymania prac interwencyjnych i robót publicznych, choć takie formy były organizowane przez Rejonowy Urząd Pracy na terenie województwa.

Warunki mieszkaniowe rodzin są dość typowe, 72% rodzin dysponuje 2-3 izbami (oprócz kuchni), 18% – jedną izbą, 10% – czterema izbami i więcej. Samodzielny pokój do nauki posiada 40% dzieci. Układ osób w rodzinie jest dość typowy dla współczesnych krajowych warunków: 2+2 i 2+3. Podstawowy sprzęt domowy (łódówka i pralka) posiada prawie każda rodzina. Urządzenia bardziej

³ Raport o województwie, opracowany przez Urząd Wojewódzki w Radomiu 1993 rok.

luksusowe, jak video czy samochód posiada 28% rodzin, ale należy zaznaczyć, że pochodzą one z okresu przed utratą pracy.

Budżety domowe przeznaczane są na zaspokajanie niezbędnych potrzeb. W zakresie oczekiwań rodziców i aspiracji dzieci co do dalszego kształcenia widoczne są deklaracje chęci dalszej nauki dzieci, ale przede wszystkim w szkołach zawodowych, rzadko mówią o studiach wyższych. Wypowiedziane przez rodziców sądy na ten temat są motywowane ograniczonymi możliwościami finansowymi odnośnie do dalszego kształcenia („nie stać nas na dalszą naukę dziecka” – 20 odpowiedzi podobnego typu – 33%) oraz finansową atrakcyjnością zawodu (16 odpowiedzi – 27%). Dzieci, w planach dotyczących dalszej nauki, odwołują się do własnych predyspozycji i uzdolnień (38%) („nie wszyscy mają zdolności do ukończenia szkoły wyższej”), ujawniają także świadomość ograniczonych możliwości finansowych rodziców (35%) („nie wszyscy rodzice mogą sobie pozwolić na tak długą naukę dzieci”). Widoczne jest więc, że wybór przyszłego kształcenia podyktowany jest pragmatyką życiową, bowiem zarówno dzieci (38%), jak i ich rodzice wybierają głównie zawody robotnicze (cukiernik, krawcowa, sprzedawca, kelner, mechanik, elektronik, piekarz, murarz, fryzjer) pozwalające na otworzenie prywatnej praktyki („praca na własny rachunek”). Nieznaczna grupa rodziców (15%) oczekuje, że ich dzieci zdobędą wykształcenie wyższe w zawodach typu adwokat, lekarz, nauczyciel czy inżynier.

Od dzieci, rodziców i nauczycieli uzyskiwano opinie na temat zaopatrzenia dzieci w książki i przybory szkolne, osiągnięć dydaktycznych lub ewentualnych trudności w nauce, źródeł uzyskiwanej pomocy w ich pokonywaniu, stopnia zainteresowań rodziców wynikami pracy szkolnej dzieci, form wpływu wychowawczego oraz stanu zdrowia i higieny dzieci. Uzyskane opinie o poziomie wyposażenia dzieci w konieczne przybory szkolne i książki charakteryzuje znaczny subiektywizm, powodujący rozbieżność ocen, zwłaszcza tych, które dotyczą skrajnie dobrych i skrajnie złych ocen. Najmniej krytyczne były w swoich opiniach dzieci. Natomiast u wszystkich badanych przeważają oceny dostateczne (dzieci 31%, rodzice 11% oraz nauczyciele 23%) i dobre (odpowiednio: 62%, 55% i nauczyciele 52%).

Wśród opinii o wynikach dzieci w nauce dominują dane o wynikach dobrych (40% opinii rodziców) i dostatecznych (26,1%). 52% nauczycieli zasygnalizowało różnego typu trudności dydaktyczne, jakie mają dzieci z rodzin dotkniętych bezrobociem.

Pomocy w radzeniu sobie z trudnościami w nauce udzielają dzieciom przede wszystkim matki (32%), rzadziej mają na to czas oboje rodzice (18%), a najrzadziej czynią to ojcowie (13%) lub rodzeństwo (5%). 32% badanych uczniów, z różnych powodów, ale najczęściej z przyczyn zaabsorbowania rodziców pracami dorywczymi o charakterze zarobkowym, nie otrzymuje żadnej pomocy w na-

uce. Zazwyczaj matki kontaktują się w tych sprawach ze szkołą (70%). W opinii nauczycieli, zainteresowanie rodziców efektami pracy szkolnej dzieci i ich kontakty ze szkołą są zbyt niskie. Tymczasem 35% badanych dzieci deklaruje wyraźną potrzebę większego zainteresowania ze strony rodziców ich postępami i kłopotami szkolnymi. Oczekiwania te są równie adresowane do szkoły, która według dzieci powinna im pomóc lepiej się uczyć, a według rodziców winna udzielić pomocy materialnej w postaci bezpłatnych obiadów dla dzieci czy też zwolnienia z opłat na komitet rodzicielski itp. 40% ankietowanych nauczycieli sygnalizuje istnienie różnej natury kłopotów wychowawczych z dziećmi rodziców bezrobotnych. 55% nauczycieli nie jest dobrze zorientowanych w sytuacji materialnej badanych rodzin. W jednym tylko przypadku odnotowano pozytywny przejaw współpracy szkoły z rodzicami w formie wizytowania domu ucznia i wyrażenia chęci czynnej pomocy rodzinie ze strony nauczyciela. 25% badanych nauczycieli nie było w stanie określić rodzaju zainteresowań przejawianych przez dzieci, co nabiera szczególnej wymowy, gdy doda się do tego fakt zanikania kół zainteresowań na terenie szkół. System kar i nagród stosowany w rodzinach, jako podstawowy sposób egzekwowania wymagań, nie różni się od tego, co obserwuje się w badaniach nad rodziną. Instrumentem podstawowym w oddziaływaniach wychowawczych są nagrody (przynajmniej takie są deklaracje rodziców) (44,56% pochwały, wyróżnienia, drobne prezenty), rzadziej nagrody i kary (29%), a najrzadziej – tylko kary (12,8%).

Na podstawie opinii rodziców i nauczycieli można stwierdzić, że stan zdrowia badanych dzieci jest najczęściej dobry (67%), bardzo dobry (17%), dostateczny (7%) i zły (10%). Zachorowania są typowe dla wieku dziecięcego i nic na razie nie wskazuje na poważne skutki zdrowotne trudnej sytuacji materialnej rodzin. Być może skutki te pojawią się później w czasie, na co wskazuje również opinia lekarza pediatry pracującego na terenie objętym badaniami. Niewątpliwie bezpośrednim skutkiem sytuacji materialnej rodzin są typowe dla nich formy wypoczynku w okresie przerw dzieci w nauce szkolnej lub też uczestnictwo w zorganizowanych zajęciach o charakterze sportowym i rekreacyjnym, które są odpłatne. Jedynie 10% dzieci wyjechało w okresie letnim na kolonie lub wczasy z rodzicami, żadne z badanych dzieci nie bierze udziału w proponowanych i zorganizowanych płatnych formach spędzania czasu wolnego.

Jak same dzieci postrzegają problemy bezrobotnych rodziców? 73% uczniów uważa, że dobrze zna troski i zmartwienia rodziców. 59% w tej grupie dzieci wymienia, że największym problemem rodziny jest brak pracy jednego lub obojga rodziców i brak pieniędzy. 52% badanych chciałoby pomóc rodzicom poprzez szybkie podjęcie pracy zarobkowej, 27% uważa, że niesprawianie kłopotów wychowawczych i związanych z nauką jest najlepszym sposobem na pomaganie rodzicom w trudnej sytuacji. A 37% dzieci pesymistycznie ocenia szansę na zmia-

nę sytuacji rodzinnej na lepszą w najbliższym czasie. Tylko połowa badanych chce być podobna do swoich rodziców w przyszłości.

WNIOSKI

W efekcie przeprowadzonych badań i analiz nasuwają się wnioski, które wprawdzie trudno wprost odnosić do sytuacji innych rodzin bezrobotnych w kraju, ale biorąc pod uwagę podobne do średnich krajowych wskaźniki bezrobocia na badanym terenie, wydają się one dość reprezentatywne. Wnioski są następujące:

- rodziny osób bezrobotnych, w odróżnieniu od tych, w których jest stałe źródło dochodów, nie stwarzają dobrych warunków dla pełnego psychofizycznego rozwoju dzieci,
- najbardziej niepokojącym skutkiem sytuacji w badanych rodzinach jest zaniżenie aspiracji dotyczących dalszego kształcenia dzieci do poziomu szkoły zawodowej lub średniej,
- widoczny jest także niski poziom aspiracji edukacyjnych u samych dzieci,
- sytuacja materialna bezrobotnych rodziców rzutuje negatywnie na możliwości wypoczynku, rekreacji czy realizacji zainteresowań dzieci,
- konieczność poszukiwania przez rodziców dodatkowych źródeł zarobku ogranicza czas na kontakty z dzieckiem, a tym samym stwarza im gorsze warunki dla rozwoju emocjonalnego i intelektualnego,
- skutkiem mniejszej ilości czasu poświęcanego dzieciom są obserwowane przez nauczycieli trudności wychowawcze z częścią dzieci ze wspomnianych rodzin,
- bardzo wymownym przykładem sytuacji w tych rodzinach jest zarówno wiadomość trudnej sytuacji, jak i jej skutki widoczne w obawach i lękach dzieci z nią związanych. Trudno mówić o szczęśliwym dzieciństwie w atmosferze niepokoju i zagrożenia bezpieczeństwa. Stąd też nie dziwi fakt słabego identyfikowania się badanych dzieci ze swoimi rodzicami takimi, jakich ich spostrzegają obecnie: bez pracy, pełnych niepokoju o przyszłość rodziny, nieefektywnych, bez perspektyw. Pod względem psychologicznym ten wynik wydaje się niepokoić najbardziej, bowiem może rzutować negatywnie i na długo na kształtujący się u dzieci system wartości i dalekosiężne plany.

BIBLIOGRAFIA

- Bańka, A., (1992) *Bezrobocie*, Poznań: Print - B.
- Graniewska, D., (1993) *Rodzina a bezrobocie. Problemy Zabezpieczenia Społecznego*, 4.
- Ośmańczyk, E.J., (1986) *Encyklopedia ONZ i stosunków międzynarodowych*, wyd. II, Warszawa: WP.
- Ossowski, R., (1993) Psychologiczne i socjologiczne aspekty pracy zawodowej i bezrobocia w okresie przemian, *Szkoła Zawodowa*, 7.
- Tatarkiewicz, W., (1979) *O szczęściu*, Warszawa: PWN.
- Tyszkowa, M. (Red.), (1985) *Rozwój w rodzinie i poza nią*, Poznań: UAM.
- Ziemska, M., (1986) *Rodzina i dziecko*, Warszawa: PWN.

SUMMARY

SELECTED PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF FUNCTIONING OF FAMILIES
AFFECTED WITH UNEMPLOYMENT

Irena Pufal-Struzik

The paper is based on a survey and aims at revealing a negative effects of unemployment on functioning of families, especially on children of the unemployed. The survey covered those areas of Poland where unemployment rates are close to the national average.

The essential question is concerned with psychological effect of unemployment of one or both parents on the quality of life of their family. The obtained information allows, among other things, to answer the questions about the standard of living of the unemployed, about means of educational influencing those families, about their plans and ambitions connected with the future of their children, how children perceive their parents' problems and to what extent they identify with their parents.

